

פרשת וישלח

הרב זאב ויטמן

האם ניתן ללמד זכות על מעשה שמעון ולוי?

הרמב"ם והרמב"ן

הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק ט', הלכה י"ד) מלמד סנגוריה על מעשיהם של שמעון ולוי, בקובעו שבני שכם התחייבו כולם הריגה בסייף. זאת, משום שעברו על אחת משבע מצוות בני נח, מצוות "דינין", המחייבת (לדעת הרמב"ם) את בני נח לדון את העוברים על שש מצוות בני נח האחרות. לאור העובדה שבני העיר לא דנו את שכם בן חמור על מעשיו הרי שהם עצמם נתחייבו מיתה על כך שעברו על מצוות דינין שהיא אחת משבע מצוות בני נח.

על איזו מצווה ממצוות בני נח עבר שכם? מכיוון שדינה לא הייתה אשת איש ששכם לא עבר על איסור גילוי עריות וניאוף כהגדרתו לעניין חיוב בני נח, ולאור זאת, מסביר הרמב"ם שהאיסור עליו שכם עבר הוא איסור גזל, גזילת דינה.

לא ברור לחלוטין על איזה גזל מדבר הרמב"ם. ייתכן שכוונת הרמב"ם למעשה האונס עצמו, שם שכם לוקח את דינה בחוזקה על מנת לענותה. אפשרות זו משתמעת מן האמור בתורה: "...וַיִּקַּח אֶתָּהּ וַיִּשְׁכַּב אִתָּהּ וַיַּעֲנֶה" (בראשית ל"ד, ב'). כמו כן, ייתכן שכוונתו לגזלה שהתבצעה לאחר מעשה האונס, כאשר שכם לוקח את דינה לביתו בלי הסכמת אביה ואחיה. העובדה שדינה נלקחה לאחר האונס לביתו של שכם, מתבררת לאור המשך הפרשה, בה שמעון ולוי הורגים את אנשי שכם, את שכם ואת חמור אביו – ורק אז לוקחים את דינה מבית שכם ומחזירים אותה לביתה (בראשית ל"ד, כ"ה-כ"ו).

על דברי הרמב"ם כותב הרמב"ן:

"ואין דברים הללו (של הרמב"ם) נכונים בעיני, שאם כן היה יעקב אבינו חייב להיות קודם וזוכה במיתתם, ואם פחד מהם למה כעס על בניו וארר אפם אחר כמה זמנים, וענש אותם וחלקם והפיצם, והלא הם זכו ועשו מצוה ובטחו בא-להים והצילם?"

(רמב"ן בראשית ל"ד, י"ג)

הרמב"ן חולק על דברי הרמב"ם בנוגע לחיוב אנשי העיר בעונש מוות. לטענת הרמב"ן, לו אנשי שכם אכן היו חייבים מיתה, כדברי הרמב"ם, קשה מאוד להבין מדוע יעקב מוכיח אותם על מעשיהם במקום לשבחם. הרמב"ן שולל את האפשרות לפיה יעקב מוכיח אותם רק בגלל החשש מפני יושבי הארץ שיפגעו בו, ואין בדבריו תוכחה למעשה עצמו. זאת, משום שאמנם יעקב אומר "עַכְרָתָם אֶתִּי לְהַבְאִישְׁנִי בְּיֵשֶׁב הָאָרֶץ בְּפָנַעֲנִי וּבְפָרְזִי וְאֲנִי מִתִּי מִסָּפֵר וְנֶאֱסַפּוּ עָלַי הַכּוֹנֵי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבִיתִי". אולם, העובדה שיעקב חוזר

ומוכיח (ואף מקלל) אותם אחרי שנים רבות¹ מוכיחה שיעקב מגנה את המעשה באופן עקרוני ולא רק מחמת החשש שהדבר יגרום ליושבי הארץ להכות אותו.

מבחינת ההלכה, חולק הרמב"ן על הרמב"ם בשני דינים:

1. העובדה שאנשי שכם לא דנו את שכם לא מחייבת אותם מיתה מטעם מצוות דינין.
2. גם לו היו אנשי שכם חייבים מיתה², הדבר לא נותן בידי יעקב ובניו רשות להורגם.

למרות דברים אלו, סבור הרמב"ן שהסיבה העיקרית שיעקב מקללם היא לא בגלל עצם הריגת אנשי בני העיר, אלא בעיקר עקב מעשה ההונאה והריגת אנשי העיר לאחר שהם נימולו והסכימו לקבל את כל תנאי בני יעקב.

הרמב"ן מציין, שאמנם סמוך להתרחשות יעקב מוכיח אותם רק על כך שהם הביאוהו בסכנה, אך סמוך למותו הוא מקללם בחריפות מתוך שלילת מעשיהם באופן עקרוני. בעיני יעקב, שמעון ולוי עשו חמס לאנשי העיר, לא רק בכך שכזבו להם ולא קיימו את הבטחתם, אלא גם לאור האפשרות שכוונת אנשי העיר אכן הייתה כנה והם התכוונו לשוב אל ה'. במילים אחרות, ייתכן ושמעון ולוי הרגו חפים מפשע שלא עשו כל רע.

שמעון ולוי הצדיקו את מעשיהם, לדעת הרמב"ן, בכך שלא הייתה כאן חזרה בתשובה כנה מצד אנשי שכם³. מעשיהם של אנשי העיר היו כדי להחניף לאדונם, ולכן שמעון ולוי

1 "שמעון ולוי אחים קלי חמס מכרתיהם: בסדס אל תבא נפשי בקהלם אל תחד פבדי פי באפס הרגו איש ובצרצנם עקרו שור: ארוי אפס פי עז ועברתם פי קשתה אחקלם בעיקב ואפיצם בישראל" (בראשית מ"ט, ה'ז).

2 לדעת הרמב"ן סביר להניח שהם עברו על חלק ממצוות בני נח שהרי הם עבדו עבודה זרה, וכן ניתן לומר שהם, כשאר בני כנען, חטאו גם בעריות.

3 נעיר שאנו נוקטים בשלב זה כשיטת רוב הפרשנים שהעיר עליה מדובר היא שכם, כאשר לאמיתו של דבר בפרשה כולה לא מופיע שמדובר על העיר שכם, אלא רק ששמו של בנו של נשיא הארץ הוא שכם, אך מה שם העיר זאת לא מגלה לנו הכתוב. לדעת הרשב"ם מדובר בעיר שלם, שהרי בתחילת הפרשה – בסוף הפרק הקודם לפרק המספר על מעשה דינה ושמעון ולוי נאמר כהקדמה למעשה: "וַיָּבֹא יַעֲקֹב שְׁלָם עִיר שְׁכָם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּבֵאוּ מִפְּדוֹ אֲרָם וַיַּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר: וַיִּקֶן אֶת חֶלְקֵת הַשְּׂדֵה אֲשֶׁר נָטָה שָׁם אֶהְלוּ מִיַּד בְּנֵי חֲמוֹר אֲבִי שְׁכָם בְּמֵאָה קֶשֶׁטָה". דעת הרשב"ם היא שאין לפרש ששכם היא שם העיר בה מדובר אלא שם העיר היא שלם, כלומר, יעקב הגיע לעיר שלם שהייתה עירו של שכם. ועניין זה יידון להלן.

שאינן בין שמותיו הרבים של הקב"ה – שמות המעידים על מידותיו – את השם הצלחה...

לא חשבו שבהריגת אנשי שכס כנקמה יש חשש של פגיעה באנשים חפים מפשע.

לימוד הזכות של חנן פורת

חנן פורת זצ"ל, בספרו "מעט מן האור", מלמד זכות על שמעון ולוי בכך שמסביר את מעשיהם כהפעלת מדיניות הרתעה שבכוחה למנוע מעשים דומים בעתיד. עם זאת, חנן מסביר שיעקב חלק עליהם משום שאמנם הוא מסכים לסיכול ממוקד שפוגע במושעים ובאשמים, אך מתנגד חריפות לענישה קולקטיבית של חפים מפשע. לדעת יעקב, ענישה כזו איננה מוסרית גם אם מגמתה הרתעת המושעים. לפי חנן, אין ספק שדברי יעקב בפרשת ויחי (כאשר הוא מקלל את שמעון ולוי) מכוונים כנגד מעשה שמעון ולוי בשכם. ממילא, המצדיק את מעשה שמעון ולוי חייב להתמודד עם הגינוי החריף של יעקב אבינו למעשיהם.

יש לציין, כי בנספח למאמרו (בו הוא מתמודד עם דברי ביקורת שנשלחו אליו בעקבות דבריו) מוסיף חנן ומבאר שיש מקום לענישה קולקטיבית במקרים ספציפיים בלבד. אחד מהם הוא כאשר האוכלוסייה נותנת תמיכה ומסתור למבצעי הפשע, משום שאז היא נחשבת כשותפה מלאה למעשיהם, וממילא פגיעה בה איננה נחשבת לפגיעה ב"חפים מפשע". בנוסף, ניתן לקבל פגיעה בחפים מפשע כאשר הכוונה היא לפגוע במושעים בלבד, אולם בגלל היותם של פושעים אלו בתוך אוכלוסייה או בקרבתה, או בגלל הקושי לפגוע בהם בלבד, נפגעים גם חפים מפשע. גם בכך, לדעתו, אין פסול מכיוון שזו דרכה של כל מלחמה.

לימוד הזכות של שטרנברג והרב אלחנן סמט

הרב אלחנן סמט, בעיון שכתב במסגרת במה זו לפני שלוש שנים⁵, דן במאמריהם של פרופסור שטרנברג ופרופסור ניסן אררט. בדברי השנים, המנתחים את סיפור דינה ניתוח ספרותי מדוקדק ומפורט, ניתן למצוא נקודות זכות למעשי שמעון ולוי. אולם, הם חלוקים בשאלה המרכזית של הערכת הכתוב את העימות שבין יעקב לבניו - לדעת שטרנברג הכתוב מבקר באופן חריף את יעקב, ואילו לדעת אררט הכתוב משבח את עמדת יעקב בעימות מול בניו.

לדעת שטרנברג, בדומה לדברי אור החיים שראינו לעיל, לא הייתה לשמעון ולוי כל אפשרות לחלץ את דינה אחותם השבויה ומוחזקת בבית שכס אלא באמצעות הריגת שכס ושאר אנשי העיר. כמו כן, העובדה שחמור ושכם כלל לא מתנצלים או אפילו מזכירים (!) את מעשה האונס פוגעת ביותר, וכך גם הצעתם להרבות מוהר ומתן, בניסיון לפתות את משפחת יעקב למסור את דינה לשכם.

לימוד הזכות של "אור החיים" הקדוש

רבי חיים בן עטר, בעל "אור החיים" הקדוש, ניצב אף הוא בין המלמדים זכות על שמעון ולוי. על שאלתו המופנית כלפי שמעון ולוי, "למה יהרגו מי שלא חטא?", הוא עונה שתי תשובות:

1. דין רודף. לטענת אור החיים, התוכנית המקורית של שמעון ולוי הייתה להרוג רק את שכס. אולם, כיוון שבני העיר בקשו למנוע מהם להרוג את שכס, הרגו שמעון ולוי גם את אנשי שכס מדין רודף. פירוש זה נראה דחוק מבחינת פשטי המקראות. בין השאר, כאשר נאמר: "בְּנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ עַל הַחֲלָלִים וַיִּבְּזוּ הָעִיר אֲשֶׁר טָמְאוּ אַחֲוָתָם" (בראשית ל"ד, כ"ז), נראה שהנקמה הייתה מופנית כלפי העיר כולה. אם לכתחילה הם התכוונו להרוג רק את שכס, ולא לפגוע באנשי העיר, גם לא ברור מדוע הם בזזו את כל אשר בעיר כולל את טפם ונשיהם ו"כל אשר בבית"?!
2. שותפות במעשה הגזל. לדברי אור החיים, כיוון שאנשי העיר סייעו לשכם לגזול את דינה יש להורגם – משום שבני נח חייבים מיתה על הגזל⁴. ראיית אור החיים היא בדיוק מהכתוב שצוטט לעיל המגולל את האחריות למעשה שכס על העיר כולה - "אֲשֶׁר טָמְאוּ אַחֲוָתָם".

לדעת בעל אור החיים, יעקב לא חלק עקרונית על מעשיהם של בניו אלא רק הביע חשש שמעשיהם עלולים להמיט עליהם אסון בגלל נקמת אנשי הארץ. את דבריו הקשים של יעקב כלפי שמעון ולוי לפני מותו, מייחס בעל אור החיים אך ורק למכירת יוסף ולא למעשה שכס.

בניגוד לחששו של יעקב הכתוב מעיד שבפועל הדבר לא קרה:

"וַיִּסְעוּ וַיְהִי חַתַּת אֶל-לֵהִים עַל הָעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם וְלֹא רָדְפוּ אַחֲרָיִ בְּנֵי יַעֲקֹב"

(בראשית ל"ה, ה')

לאור זאת, נוכח יעקב לראות שבניו זכו לסייעתא דשמיא במעשיהם ושהקדוש ברוך הוא עצמו עומד לימנם - דבר המוכיח, כך נראה, את צדקתם.

על נקודה זו חולקת נחמה לייבוביץ. לטענתה, במקומות רבים בתורה מוכח שסייעתא דשמיא איננה ערובה לאמת ולצדק. כך, יש ביכולתו של נביא שקר לעשות מופתים, וכן פעמים רבות דרך רשעים צלחה וכדומה. אולם, אין זה מעיד דבר על צדקת המעשה או על כך שהדבר טוב בעיני אלהים. נחמה לייבוביץ חותמת את דבריה בציון העובדה

5 התפרסם גם בספרו עיונים בפרשת שבוע, סדרה שלישית, שיצא לאחורונה.

4 גוי העובר על אחת משבע מצוות בני נוח חייב מיתה.

בני יעקב אחי דינה המתוארים בראשית המעשה, דהיינו, שמעון ולוי.

במאמרו, מציין הרב אלחנן סמט נקודה נוספת היכולה, לדעתו, ללמד סגוריה על מעשי שמעון ולוי. לטענתו, לא מדובר על טבח המוני, שאותו לא היה ניתן לקבל או להצדיק אפילו לאור הנסיבות והמטרות המוצדקות של שמעון ולוי, אלא החרבת כפר זעיר המונה "חמולה" (משפחה מורחבת) אחת.

הרב אלחנן הולך בעקבות פירוש הרשב"ם לפסוק "וַיָּבֵא יַעֲקֹב שְׁלֹם עִיר שְׁכָם", שלדעתו הכוונה היא שיעקב הגיע לעיר שלם שהייתה עירו של שכם, אלא שהרב אלחנן לא מסביר שהכוונה לשלם שהיא עירו של שכם אלא לשלם שבמחוז העיר שכם. לדעתו, מדובר כאמור ב"כפר בת" זעיר של שכם שלא מנה אלא חמולה אחת עם כמה בתי אב. "יש הבדל עצום" כותב הרב אלחנן "בין טבח המוני של מאות ואלפי אנשים אזרחי עיר גדולה שאין בינם ובין הפשע שבוצע והפושע כמעט שום קשר, לבין ריב דמים בין שתי חמולות שהאחת ביצעה פשע מתועב כלפי חברתה, ומסתבר שכל בני החמולה ידעו על הפשע...".

גם אם נקבל את ההנחה שחיסול כפר קטן וחמולה שלימה המונה כמה בתי אב יכול להוות בנסיבות שנוצרו סניגוריה כלפי שמעון ולוי, ביסוס ההנחה במקראות בעייתי מכמה סיבות:

- א. שער העיר. בפסוקים מוזכר שער העיר (בראשית ל"ד, כ'; כ"ד), וקשה להניח שלכפר קטן וזעיר יש חומה ושער.
- ב. מאמצי השכנוע. אם אכן היה מדובר בחמולה אחת, לא נראה סביר ששכם וחמור היו צריכים להשקיע מאמצים רבים כל כך לשכנע את בני משפחתם (בראשית ל"ד, כ'-כ"ג) לקבל את תנאי משפחת יעקב.
- ג. מקום משכנו של נשיא הארץ. חמור היה נשיא הארץ (בראשית ל"ד, ב'), ולא סביר שהוא ובנו ה"נכבד מכל בית אביו" (שם, כ') יגורו בכפר קטן ולא בעיר גדולה וחשובה.
- ד. סגנון הכתובים. אף שבכתובים לא נזכר מספר הנרצחים, הרי שסגנון הכתובים בהחלט יוצר רושם שמדובר בטבח המוני ולא בהריגת מועטים (וכך אכן הבינו רבים וטובים). כך, החזרות, הכפילויות והפרוט הרב יוצרים את התחושה שאכן מדובר בטבח לא קטן ובביזה גדולה ביותר – "וַיָּבֵא... אֶל שַׁעַר עִירָם וַיִּדְבְּרוּ אֶל אֲנָשֵׁי עִירָם... וַיִּשְׁמְעוּ... כֹּל יִצְאֵי שַׁעַר עִירוֹ וַיִּמְלֹוּ כֹּל זָכָר כֹּל יִצְאֵי שַׁעַר עִירוֹ... וַיַּהַרְגוּ כֹּל זָכָר... וַיָּבִיזוּ הָעִיר... אֶת צֹאֲנֵם וְאֶת בְּקָרָם וְאֶת חֲמֹרֵיהֶם וְאֶת אֲשֶׁר בְּעִיר וְאֶת אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה לְקָחוּ. וְאֶת כָּל חֵילָם וְאֶת כָּל טָפְסָם וְאֶת נְשֵׂיהֶם שָׁבוּ וַיָּבִיזוּ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בְּבֵיתָ".
- ה. העיר שלם. כלל לא ברור ששלם היא כפר זעיר המצוי בסמוך לשכם. זאת, מכיוון ששלם נזכרת במקרא בספר בראשית כעירו של מלכי-צדק שמוציא לחם ויין לאברהם השב ממלחמתו בארבעת המלכים

החידוש העיקרי בדברי שטרנברג הוא, שלדעתו כל הפסוקים בסוף הפרשה המתארים את מעשי הביזה ולקיחת השלל לא נעשו ע"י שמעון ולוי אלא ע"י שאר האחים. דבר זה, מעמיד לדעתו את שמעון ולוי באור חיובי, כמי שמגמתם הייתה אך ורק להציל ולחלץ את דינה מביתו של שכם. שמעון ולוי שלא היו להוטים אחרי השלל והביזה, יצאו מהעיר מיד ברגע שהשיגו את מטרותם מבלי לשלוח את ידם בביזה. לטענת שטרנברג, הכתובים מנגידים את מעשיהם של שמעון ולוי האידיאליסטים לעומת מעשי שאר האחים שהתנפלו על השלל מתוך רדיפת בצע וחומרנות.

לטענת שטרנברג, עצם העובדה שהכתוב מביא את שמעון ולוי כמי שאומרים את "המילה האחרונה" בוויכוח מול יעקב⁶, מראה שהתורה תומכת בשיטת שמעון ולוי. יעקב אמנם שולל את מעשי שמעון ולוי, אך זאת מחמת פחד התגובה של השכנים הסובבים ולא מסיבה עקרונית. לעומת יעקב, הכתוב מציג את שמעון ולוי כאנשי עקרונות השומרים על כבוד משפחתם, מבלי לחשוש לתגובת הסביבה⁷.

לכך יש להוסיף עוד את מה שנאמר לעיל, על חיתת א-להים שהייתה על כל הערים אשר סביבותם, שגם היא לכאורה מוכיחה שמעשיהם של שמעון ולוי זכו לסייעתא דשמיא ולהסכמה מגבוה.

פרופסור שטרנברג איננו הראשון שמציע את החלוקה בין מעשה שמעון ולוי שהרגו את אנשי העיר על מנת לחלץ את דינה ובין מעשי שאר בני יעקב שבזזו את העיר מתוך חומרנות גרידא. אולם הבחנה זו, שיש לה כאמור מקור גם בקרב הפרשנות המסורתית (מדרש שכל טוב, תרגום יונתן, פירוש האלשיך, פירוש המלבי"ם ועוד), איננה פשוטה.

אמנם הכתוב פותח ב"וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּהִיּוֹתָם פְּאָבִים וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְנֵי יַעֲקֹב שְׁמֵעוֹן וְלֹוִי אֶחָי דִּינָה אִישׁ חֲרָבוֹ וַיָּבֵאוּ עַל הָעִיר בָּטָח וַיַּהַרְגוּ כֹּל זָכָר: וְאֶת חֲמֹר וְאֶת שְׁכָם בָּנוּ הָרְגוּ לְפִי חֲרָב וַיִּקְחוּ אֶת דִּינָה מִבֵּית שְׁכָם וַיֵּצְאוּ וְרַק לְאַחַר מִכָּן כָּתוּב "בְּנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ עַל הַחֲלָלִים וַיָּבִיזוּ הָעִיר אֲשֶׁר טָמְאוּ אַחֲוָתָם: אֶת צֹאֲנֵם וְאֶת בְּקָרָם וְאֶת חֲמֹרֵיהֶם וְאֶת אֲשֶׁר בְּעִיר וְאֶת אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה לְקָחוּ: וְאֶת כָּל חֵילָם וְאֶת כָּל טָפְסָם וְאֶת נְשֵׂיהֶם שָׁבוּ וַיָּבִיזוּ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בְּבֵיתָ" וניתן לומר שבני יעקב שבאו על החללים אינם שמעון ולוי המוזכרים קודם שפעילותם נסתיימה עם הוצאת דינה מבית שכם, אך מכיוון ששמעון ולוי מכונים "שני בני יעקב" והם מתוארים כ"אחי דינה", ייתכן מאוד לפרש שהפסוק המדבר על בני יעקב הנוקמים את נקמת אחותם "בְּנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ עַל הַחֲלָלִים וַיָּבִיזוּ הָעִיר אֲשֶׁר טָמְאוּ אַחֲוָתָם", מתכוון לאותם

6 "וַיֵּאמְרוּ הַכּוֹזֵנָה יַעֲשֶׂה אֶת אַחֲוָתָנוּ" (בראשית ל"ד, ל"א).

7 שטרנברג אף מצביע על כך שהאמירה של שמעון ולוי, "הכוונה יעשה את אחותנו", הינה אמירה עמומה שלא ברור על מי היא מוסבת. אמנם בפשטות שמעון ולוי מתכוונים להצדיק את מעשיהם תוך כדי האשמת אנשי שכם, אך ניתן להציע שהיא נאמרת על ידי שמעון ולוי כנגד יעקב – כיצד יתכן שיעקב יסכים להשאיר את דינה בבית שכם, כזונה!?

מעשה בלתי מוסרי אלא על כך שהכניסו את משפחת יעקב לסכנה.

אם כן, לדעת הרב סמט מדובר בהשתלשלות אירועים שהביאה לטרגדיה – אך יסודה בפשע שביצע שכם, כך שמה שקרה הוא למעשה עונש משמים על אותו פשע.

לטעמי, קשה לקבל סנגוריה זו מכמה נימוקים:

א. הריגת כל בני העיר. לא ברור מדוע שמעון ולוי היו חייבים להרוג את כל בני העיר ולא יכלו להיכנס לבית שכם ולקחת את דינה. לכל היותר, היו צריכים שמעון ולוי להרוג את שכם שביצע את הפשע ולנצל את כאבם של אנשי העיר על מנת לברוח (וכהצעת הרמב"ן). הטענה לפיה אם לא היו הורגים את אנשי העיר הם היו מותקפים על ידם באופן וודאי, הינה השערה לא מבוססת כלל ועיקר. אין ספק שדווקא הריגת אנשי העיר הכניסה אותם לסכנה גדולה הרבה יותר מצד אנשי הארץ, כפי שעולה מחששו של יעקב וגערותו בהם על כך. אילו היו מנצלים את כאבם של אנשי העיר על מנת לקחת את דינה ולהתרחק מהמקום, נראה שהיה ניתן בהחלט ללמד סנגוריה על מעשיהם.

ב. התכנית המקורית. ההנחה שהתוכנית המקורית בהצעת בני יעקב לשכם ולחמור אביו הייתה שבני העיר לא יקבלו את התנאי ואז הם יוכלו לקבל את דינה נראית אף היא כהשערה רחוקה ולא מבוססת. הרבה יותר פשוט לומר שגם לשכם ולאביו היה חשוב לקחת את דינה לאשה כדין וכמנהג התקופה שנישואין לא נעשים ללא הסכמת בני המשפחות המעורבות. ואם יעקב ובניו היו מסרבים להצעת שכם וחמור הם היו לוקחים את דינה או מקבלים אותה מכיוון שללא ההסכמה אי אפשר לבצע נישואין אלא רק אונס, ובכך לא שכם ולא חמור היו מעוניינים. וממילא, לא היה צורך ב"פתרון המבריק" של שמעון ולוי אלא אם תוכניתם המקורית הייתה להרוג את כל בני העיר וזו המשמעות של המרמה. ואם נאמר שלא סביר שתוכנית כזו לא מצינו התנגדות תקיפה של יעקב, ייתכן שיעקב ושאר הבנים חשבו שהתוכנית היא לפגוע בהם פגיעה קשה ולהכאיב להם כאב שיש בו מידה כנגד מידה ואולי גם להרוג את שכם לבדו על מעשהו..

ג. התוכחה לפני מותו. לאור הדברים שנאמרים על ידי יעקב בפרשת ויחי, טרם מותו, קשה לקבל את הטענה לפיה יעקב לא רואה במעשה שמעון ולוי פגם. הדרך היחידה ליישב זאת היא להידחק וללכת בדרכו של אור החיים שראינו לעיל, הסבור שיעקב כלל לא מתייחס בדבריו למעשה שכם אלא למעשה מכירת יוסף.

שם הוא משחרר את לוט משביו, ואברהם נותן לו בהזדמנות זו מעשר מכל (בראשית י"ד, י"ח-י"ט). שלם זו מזוהה על ידי רוב רובם של הפרשנים כירושלים, ואם אנו מפרשים שהעיר עליה מדובר בפרשתנו היא שלם ולא שכם מדוע שלא נאמר שמדובר באותה שלם הנזכרת כבר בספר בראשית? ואם כן, לא מדובר בכפר קטן וזעיר. במקרה כזה, כמובן, לא נפרש ששלם היא עיר במחוז שכם כהצעת הרב אלחנן, אלא שלם שהיא עירו של שכם כפרוש הרשב"ם. יש לציין, שבמאמר השני של פרופסור ניסן אררט ההנחה הפשוטה היא שאכן לא מדובר בשכם אלא בשלם, אלא שהוא מזהה אותה על סמך כמה ראיות עם שילה שבמחוז שכם⁸.

לימוד זכות נוסף

בדבריו, מעלה הרב אלחנן סנגוריה מתקבלת יותר למעשי שמעון ולוי, הפוסעת בדרכם של הדברים שנאמרו עד כה על ידי הפרשנים השונים והמאמרים אותם הביא. לפי סנגוריה זו, מעשה שמעון ולוי הוא סיפור שהסתבך – והמוצא שהתבצע היה הרע במיעוטו.

כששכם וחמור מדברים עם משפחת יעקב, הבעיה שעומדת בפני יעקב ובניו היא העובדה שדינה בת יעקב האנוסה מוחזקת בבית שכם. ההצעות שמציעים שכם ואביו אינם יכולות להתקבל על ידם, ולכן הם נתונים בתסבוכת ללא מוצא. במצב זה, מצליחים האחים להגות פתרון מבריק, לפיו הם אמנם מסכימים, אך תולים זאת בתנאי קשה עד בלתי אפשרי. כך, מצד אחד ישנו סיכוי קטן מאוד שאנשי העיר יעמדו בתנאי, אך מצד שני זהו תנאי הגיוני שאי קבלתו תיתן לבני יעקב לגיטימציה לדרוש את דינה בחזרה.

אמנם, כאשר שכם וחמור מסכימים לתנאי ואף מצליחים לשכנע את בני עירם לקבלו, המצב מסתבך עוד יותר. כעת, עומדות בפני בני יעקב שתי אפשרויות, האחת קשה מחברתה – אפשרות אחת היא למלא את חלקם בהסכם ולהסכים לנישואי דינה עם שכם, והאפשרות האחרת היא להוציא את דינה מבית שכם. האפשרות האחרונה תיאלץ את בני יעקב להרוג את כל אנשי העיר, כדי למנוע התקפה וודאית על משפחת יעקב כתוצאה מאי העמידה בהסכם.

שמעון ולוי בחרו באפשרות השניה - ולדעתו של הרב אלחנן לא היה בכך פגם מוסרי לאור המצב שנוצר. גם יעקב, המוכיח את שמעון ולוי, איננו גוער בהם על עשותם

8 אם נפרש ששלם בפרשתנו הינה עירו של מלכי צדק מתקופת אברהם יהיה קשה לזהותה עם ירושלים מכיוון שפשטות הדברים היא שרק לאחר מעשה דינה יעקב הבא מכיוון צפון בעת חזרתו מחרן מגיע לבית אל ולאחר מכן לבית לחם ולחברון. מצד שני, פרשת דינה מסופרת לאחר המפגש עם עשו המגיע מהר שעיר הנמצאת בדרום, וגם חצית הירדן ע"י יעקב הייתה דרומית לקו שכם וקרוב יותר לקו שילה. ומעניין שבמדרש 'שכל טוב' לר' מנחם ב"ר שלמה, מזוהה מקום המפגש של יעקב ועשו עם בית אל. ואם יעקב יורד משם דרומה מעט הוא נמצא בשלם - ירושלים.

סיום

לאור כל הדברים שראינו צריך לומר, כי קשה מאוד ללמד סגוריה על מעשה שמעון ולוי. עד כדי כך, שאפילו הרד"ק, המעלה ביקורת מרומזת על התנהגות יעקב לעומת בניו:

"ויעקב היה מפחד כמנהגו, ובניו היו אנשי לב לנקום את חרפתם על נפשם"

(בראשית ל"ד, ד' ד"ה להבאישני).

סבור שהתוכחה שמוכיח יעקב לפני מותו את שמעון ולוי מוסבת על מעשה שכם שבו הם הרגו חפים מפשע:

"כלי חמס מכרותיהם - חרבותם היו כלי חמס, כי שלא בדין הרגו כל אנשי שכם, אם שכם חטא מה חטאו כולם. ושמו אותי ואת ביתי בסכנה גדולה, לולי רחמי האל שהיה חתתו על הגוים"

(בראשית מ"ט, ה')

* * * * *
* כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב זאב ויטמן, תשע"ג *
* עורך: אורי יעקב בירן *
* * * * *
* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* * * * *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* * * * *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
* * * * *